

15. Ядов В. А. Диспозиционная концепция личности / В. А. Ядов // Социальная психология / под ред. Е. С. Кузьмина, В. С. Семенова. – Л. : ЛГУ, 1979. – С. 106–108.
16. Berkovitz L. Sozial norms, feelings, and jther factors affecting helping behavior and altruism / Berkovitz L. – In : Advances in Experimental Social Psychology. – N.Y., 1972. – 6. – P. 63–108.
17. Kohlberg L. The philosphy of moral development : moral studes and the ideal of justige / Kohlberg L. – San-Francisko, 1981. – V. 1. – 441 p.
18. Latane B. The Unresponsive Bystander : Why Doesn't he Help / B. Latane, J. M. Darlej. – N.Y., 1970. – 131 p.
19. Piaget J. The moral judgement of the child / Piaget J. – London, 1977. – 156 p.
20. Rotter J. B. Generalized expectantis for internal versus external control of reinforcermnt / J. B. Rotter // Psychological Monographs. – 1966, 80. – P. 1–28.
21. Schwartz Sh. H. Normative evaluations of helping behavior : a critigue, proposal, empirical test / Sh. H. Schwartz // Jornal of Experimental Social Psychology. – 1973, 9. – P. 349–364.

УДК 159.9

Кучеренко С.М., к. психол. н., доцент, доцент кафедри прикладної психології НУЦЗУ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ ГІРНИЧО-РЯТУВАЛЬНИХ ЗАГОНІВ ДСНС УКРАЇНИ

У статті наведено аналіз різних підходів до дослідження проблеми надійності професійної діяльності спеціалістів, її основні методологічні положення, розглянуто фактори, які визначають надійність роботи фахівця в особливих умовах діяльності та надійність спільної професійної діяльності при роботі в напружених і екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: професійна надійність, напружена ситуація, екстремальні умови діяльності, емоційні стани.

В статье проведен анализ различных подходов к исследованию проблемы надежности профессиональной деятельности специалистов, ее основные методологические положения, рассмотрены факторы, которые определяют надежность работы специалиста в особых условиях деятельности и надежность совместной профессиональной деятельности в напряженных и экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: профессиональная надежность, напряженная ситуация, экстремальные условия деятельности, эмоциональные состояния.

Постановка проблеми. Проблема формування професійної надійності спеціаліста, який виконує діяльність в особливих умовах, – досить складна і багатоаспектна проблема і потребує всебічного дослідження. Професійну надійність спеціаліста визначають як таку властивість людини, що характеризує її здатність безвідмовно виконувати професійні функції протягом певного терміну часу за заданих умов, із необхідною точністю у конкретних умовах діяльності.

Залежно від змісту діяльності, від умов праці надійність рятувальника характеризується різними величинами. Вона залежить як від індивідуальних особливостей фахівця, так рівня його професійної підготовки. Виходячи з цього можна говорити, що створення єдиної системи визначення надійності фахівця певної професійної діяльності – дуже складне завдання. Оцінка надійності спеціаліста включає до себе професійну придатність, опір стресу, психофізіологічний стан, морально-психологічні якості, безпомилковість дій, термін відновлення працездатності тощо.

Критеріями ефективності при цьому обираються: своєчасність – виконання поставленої перед фахівцем задачі у відведений для цього термін часу, здатність вирішувати поставлену задачу без помилок, оптимально чи в межах встановлених відхилень, збереження здатності вирішувати поставлену задачу точно і своєчасно протягом заданого часу (робочого циклу, робочого дня, в особливих ситуаціях та ін.); витрата фізичних, психологічних сил, що витрачається спеціалістом в процесі трудової діяльності, а також швидкість поновлення його вихідного рівня працездатності.

Багатьма дослідниками було зазначено, що такі характеристики діяльності як точність, оперативність та надійність виконання рятувальником професійних функцій впливають на ефективність діяльності та складають основу її професійної оцінки. На надійність професійної діяльності рятувальника впливає багаторівнева система різноманітних за своїм характером, природою, швидкістю і силою впливу на спеціаліста факторів. Виявлення надійності професійної діяльності потребує урахування взаємного впливу і взаємної залежності багатьох факторів, які впливають на спеціаліста і можуть водночас посилювати, компенсувати чи повністю виключати один одного.

Організація комплексного дослідження формування професійної надійності – досить складна проблема, оскільки потребує залучення необхідної інформації про різні аспекти особистісного фактора. Він являє собою складне питання, оскільки включає психофізіологічні, психологічні, медико-біологічні, моральні, соціальні, економічні, правові та інші напрями наукових досліджень, що суттєво впливає на проблему професійної підготовки спеціалістів відповідного напрямку. Достатньо не вивченою залишається проблема співвідношення професійної надійності і професійної усталеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженнях діяльності в особливих умовах, як закордонних, так і вітчизняних вчених, вказується на те, що високий рівень надійності може бути досягнутий тільки за оптимального ступеня емоційної напруженості, який сприятливо впливає на реалізацію психологічної готовності (Л.М. Аболін, Л.П. Гримак, К.Л. Еліксон, Ю.Я. Кисельов, В.С. Келлер, В.Л. Марищук). В роботах А.Б. Леонова, В.І. Медведєва, В.В. Семикіна, Ю.І. Филимоненко та ін. вказується на недостатнє вивчення засобів корекції актуальних та оперативних емоційних станів.

В положеннях теорії надійності, розробленої такими дослідниками як Ю.К. Беляєв, В.Г. Євграфов, В.Д. Небиліцин, В.Г. Пушкін, Ю.Г. Фокін та ін., вказується на те, що дослідження проблеми надійності почалося з аналізу помилкових дій фахівців і включає в себе чисельні фактори, найбільш важливим серед яких є психологічний (К.М. Гуревич, Г.С. Никифоров, Н.Ф. Круглова та

ін.). Застосування функціонально-системного підходу при дослідженні різних видів професійної діяльності дозволило виявити, що процес саморегуляції та самоорганізації діяльності є також дійсним фактором підвищення надійності діяльності фахівців в особливих умовах. Також одним з факторів, який впливає на надійність діяльності рятувальників є емоційна напруженість. Теорія функціональної системи, розроблена П.К. Анохіним, та теорія управління рухами людини Н.А.Бернштейна зробили значний внесок у дослідження проблеми психологічного рівня регуляції діяльності в особливих умовах

У психологічній літературі виділяють такі поняття як емоційне збудження, напруження і напруженість, психічне напруження та психічна напруженість. Значна увага вивченню психічної напруженості, психічного напруження приділялася в роботах Л.Б. Зільбермана, Ю.Я. Кисельова, В.Л. Маришук та інш. В дослідженнях Н.І. Наєнко, О.В. Овчиннікової виділені два види напруженості, один з яких був названий емоційним, а інший – операційним.

У своїх працях М.Д. Левітов, В.Н. Мясіщев показали, що однією зі складових психологічної надійності виконання професійної діяльності є психічний стан особистості, вони дають розгорнутий опис психічних станів, розглядають їх взаємозв'язок з фізіологічними основами, дають рекомендації щодо їх регуляції та корекції, розглядають психічний стан як готовність спеціаліста до діяльності. Сучасними дослідниками був розроблений диференційований підхід до оцінки й аналізу різноманітних психічних станів, виділені особистісні, ситуативні, глибокі, поверхневі, довготривалі, короткочасні стани, відзначено залежність динаміки конкретного прояву психічних станів від типу вищої нервової діяльності.

Також виділяються серед емоційних і вольових станів стани психологічної готовності фахівця до практичної діяльності: тимчасовий і тривалий стан готовності до діяльності. Тимчасова готовність може бути звичайною, до якої не висувається особливих вимог, підвищеною – зумовленою новизною праці, особливим стимулюванням і зниженою – проявляється у відволіканні уваги, помилках у діяльності тощо.

Великий внесок у розробку поняття психологічної готовності, як складової надійності професійної діяльності фахівців зробили дослідження В.Г. Норакидзе, Д.Н. Узнадзе, в яких вивчалась проблема настанови. В своїх працях Д.Н.Узнадзе зазначав, що виникнення будь-якого свідомого психічного процесу завжди попереджається на «досвідомому» рівні психічною інстанцією, яка і є готовністю суб'єкта до активності. Такий стан готовності отримав визначення – настанова. В.С. Мерлін, Б.Ф. Ломов, Б.М.Теплов виділяють зв'язок проблеми індивідуальних розбіжностей із проблемою психологічної готовності до діяльності. Дослідження в даному напрямі було почато Є.А. Климовим. Особлива увага у вивченні психічних станів приділяється станам, які виникають в особливих умовах діяльності.

Виклад основного матеріалу. Психологічна надійність – це системна якість психіки, в якій задіяні біологічний, психофізіологічний, особистісний, соціальний та психологічний рівні її функціонування. Не менш важливими

компонентами поняття «психологічна надійність» є стабільне та ефективне виконання професійних функцій фахівцями в особливих умовах діяльності.

Найбільш яскраво надійність рятувника виявляється в екстремальних умовах діяльності, які висувають підвищені вимоги до суб'єкта. У звичайних умовах індивідуальні розбіжності у надійності нівелюються, але у відношенні до ефективності роботи вони зберігаються. Тому для визначення індивідуальних показників надійності особистість має бути поставлена в екстремальні умови.

Особливе місце у формуванні поняття психологічної надійності співробітників гірничо-рятувальних загонів належить стійкості до стресу неспецифічній реакції організму на різні шкідливі фактори. На вплив стрес-факторів організм відповідає не тільки відповідною захисною реакцією, але і універсальним процесом – адаптаційним синдромом, тобто мобілізацією можливостей організму для пристосування до умов, які викликали стрес. При цьому стресові реакції можуть бути викликані не тільки реальними умовами, але і уявою про небезпеку, тобто психічним шляхом. У зв'язку з цим навички психорегуляції можуть стати передумовою підвищення психологічної надійності.

Достатню увагу потрібно приділяти прогнозуванню надійності професійної діяльності в особливих умовах. Прогнозування надійності – це передбачення динаміки та рівня надійності майбутньої діяльності рятувника; воно є досить складним процесом, оскільки головною умовою надійності є готовність діяти ефективно в екстремальних умовах. В основу прогнозу надійності закладаються багаточисленні показники, які можна поділити на наступні групи: соціальні, психологічні, особистісні, функціональні.

Дослідження надійності спрямовані на вивчення загальних, неспецифічних симптомів адаптації. Ці симптоми повніше проявляються при дії на фахівця екстремальних для нього стресогенних факторів. Вивчення надійності рятувників є більш ефективним, коли вона розглядається за екстремальних навантажень. Звідси виникають дві особливості досліджень надійності: їхня спрямованість на одержання даних, що сприяють узагальненому розумінню об'єкта досліджень, і те, що цим об'єктом часто виявляються критичні стани людини.

Важливим є питання про фактори, які визначають надійність роботи фахівця в особливих умовах діяльності. В.Д. Небиліциним були виділені наступні основні фактори професійної діяльності: кваліфікація персоналу та якість обладнання, тренуваність, психологічні. Особливу увагу було приділено дослідниками вивченню особистісних факторів психологічної готовності до діяльності в особливих умовах, таких як емоції успіху – неуспіху, мотивів, самооцінки, проявів активності психомоторних функцій, пов'язаних з рівнем регуляції діяльності.

У вивченні надійності діяльності спеціалісти, як правило, розглядають чотири основних фактори. Біомеханічний фактор – високий рівень досягнутої біомеханічної надійності стає важливим психологічним фактором, який підвищує впевненість рятувників при виконанні діяльності в особливих умовах. Медико-біологічний фактор включає до складу надійності стан здоров'я, функціонування центральної нервової системи та її аналізаторів, енергетичні та біомеханічні передумови. Практиками та вченими розроблено відповідні критерії та тести визначення медико-біологічних умов, які сприяють підвищенню надій-

ності професійної діяльності в особливих умовах. Психологічний фактор відіграє інтегральну роль, його найважливішими складовими є спеціалізоване сприймання, концентрація уваги, регуляція емоційних станів, вольові прояви, сила нервової системи, мотиви діяльності, комунікативні здібності. У соціальному факторі особливе місце займає формування психіки рятувальника в умовах співробітництва та взаємодії в підрозділі. Надійність групової діяльності – порівняно мало розроблена сфера виконання професійних функцій рятувальниками.

Напружені ситуації спільної професійної діяльності не є винятковими в професійній діяльності і вимагають ретельного дослідження. Це обумовлено динамічними процесами, які виникають при виконанні рятувальниками професійної діяльності в особливих умовах, властивостями суспільного життя, значними змінами, які ведуть до виникнення напружених ситуацій. Окремо потрібно зазначити, що досягнення єдності дій і психологічних зв'язків створює значну напруженість у професійній діяльності, тобто сам процес досягнення групової мети спільної діяльності в екстремальних умовах, процес групової інтеграції є ситуацією значної напруженості. Спільна діяльність в екстремальних ситуаціях вимагає особливих зусиль співробітників рятувальних підрозділів, найбільш оптимальної і гнучкої організації спільної діяльності, оперативності і точності взаємодії, погодженості дій. Ми вважаємо, що дослідження соціально-психологічних аспектів стресостійкості рятувальників у рамках не індивідуальних дій, а групових, у складі свого підрозділу буде значно сприяти вивченню групових процесів в напружених і екстремальних ситуаціях. Л.І.Уманським було проведено вивчення регресивних тенденцій на становлення соціальної спільності у стресовій, напруженій ситуації; для опису особливостей професійної діяльності особистості в зазначених умовах ним використовується поняття «опірність».

З погляду соціальної психології важливо вивчати професійні групи в різних умовах професійної діяльності – у тому числі в напружених, екстремальних і оптимальних. Більшість досліджень психологічних проблем напружених, стресових і екстремальних ситуацій присвячені аналізу проблем окремо взятого індивіда, його функціональних станів, особливостей протікання психологічних процесів і т.п. Ступінь розробленості проблеми надійності групи, відділення, підрозділу у напружених і екстремальних ситуаціях спільної діяльності не є достатнім. Можна відзначити, що вивчення проблеми стресостійкості співробітників гірничо-рятувальних загонів ДСНС України і їхня надійність при роботі в підрозділі в напружених і екстремальних ситуаціях спільної професійної діяльності проводилося не достатньо.

Вищевикладені положення вказують на те, що потрібно організувати цілеспрямовані дослідження надійності особового складу воєнізованого гірничо-рятувального підрозділу ДСНС у напружених і екстремальних ситуаціях спільної праці через детермінанту організованості підрозділу при виконанні професійної діяльності в особливих умовах. Експериментальне дослідження надійності дозволить вивчити такі аспекти організованості як мотиваційний, ціннісний, суб'єктність групи як прояв ініціативи і творчості у плані вдосконалення організації спільної діяльності, активність групи з оптимізації спільної діяльності. Здійснення такого дослідження дозволить отримати дані про

саморозвиток підрозділу, про групу як про суб'єкта спільної професійної діяльності. Предметом такого дослідження може виступити надійність співробітників у напружених і екстремальних ситуаціях спільної діяльності.

Як незалежна експериментальна змінна у здійсненому нами дослідженні виступала ситуація спільної професійної діяльності підрозділу в особливих умовах. Незалежна експериментальна змінна приймала три основні значення: оптимальні ситуації спільної діяльності; напружені, стресові ситуації спільної діяльності; екстремальні ситуації спільної діяльності.

Таким чином, напрям експериментального дослідження надійності особового складу воєнізованого гірничо-рятувального підрозділу ДСНС у напружених і екстремальних ситуаціях спільної професійної діяльності полягав у тому, щоб визначити ступінь подолання стресу в співробітників підрозділу в оптимальних, напружених та екстремальних ситуаціях спільної професійної діяльності.

Складна картина психологічної надійності рятувальників, які виконують професійну діяльність в особливих умовах, може бути адекватно зрозуміла тільки при аналізі досить багатьох її проявів. Це робить доцільними комплексні дослідження надійності з одночасною або поетапною реєстрацією багатьох її факторів.

Висновки. Саме стабільна і передбачувана поведінка рятувальника є передумовою його успішної професійної діяльності. Тому потрібно організовувати комплексні дослідження надійності їх роботи в особливих умовах діяльності. Організація таких досліджень потребує поетапного проведення, тобто: теоретичного моделювання експериментів, широкого кола лабораторних досліджень, серії експериментів при дії екстремального фактора.

Слід застосовувати поетапне наростання екстремального фактора. При поетапному його збільшенні зменшується ризик того, що в ході експерименту раптово виявиться дія екстремального впливу, яка призведе до непоправних наслідків. Це знижує ризик експерименту і збільшує можливість всебічного вивчення надійності професійної діяльності в особливих умовах. При організації дослідження надійності особливе значення потрібно приділяти оперативному керуванню експериментом, що сприяє зниженню ризику експерименту, оптимізації якості експериментальних даних.

Проведення експерименту з вивчення надійності професійної діяльності в особливих умовах з використанням екстремальних факторів потребує постійної уваги до проблеми формування і керування психологічними установками задіяних в ньому рятувальників. Для одержання даних про повний набір ознак надійності, з огляду на індивідуальні розходження, необхідним є залучення до дослідження достатньої кількості обстежених.

При вивченні надійності потрібно широко використовувати різні способи моделювання стресогенних умов. В експерименті повинна створюватися реальність екстремальності діючого фактора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / Дьяченко М. И., Кандилович Л. А., Пономаренко В. А. – Минск : Изд-во Университетское, 1985. – 206 с.

2. Небилицин В. Д. Надежность работы оператора в сложной системе управления : [хрестоматия по инженерной психологии / под ред. Б. О. Душкова]. – М. : Вишняя школа, 1991. – С. 238–249.

3. Ложкин Г. В., Повякель Н. И. Практическая психология в системах «человек-техника » : [учеб . пособие] / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2003. – 296 с.

4. Никифоров Г. С. Проблемы надежности человека-оператора в инженерной психологии : [хрестоматия по инженерной психологии / под ред. Б. А. Душкова]. – М. : Вишняя школа, 1991. – С. 134–135.

5. Психологические проблемы деятельности в особых условиях / отв. ред. Б. Ф. Ломов , Ю. М. Забродин . – М. : Наука, 1985. – 232 с.

6. Смолян Г. Л., Тоболев К. В. Человеческий фактор в системах управления / Г. Л. Смолян, К. В. Тоболев. – М. : Знание, 1974. – 62 с.

УДК 159.9

Лебедєва С.Ю., к. психол. н., старший науковий співробітник, начальник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру НУЦЗУ

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я РЯТУВАЛЬНИКІВ ТА ПСИХОЛОГІВ ДСНС УКРАЇНИ ПІСЛЯ УЧАСТІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА ДЕРЖАВНОГО РІВНІВ

У статті пропонується комплексний підхід до вирішення проблеми надання психологічної допомоги та реабілітації рятувальникам та психологам ДСНС України після ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій регіонального та державного рівнів.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, психологічна допомога, реабілітація.

В статті пропонується комплексний підхід до вирішення проблеми надання психологічної допомоги та реабілітації рятувальникам та психологам ДСНС України після ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій регіонального та державного рівнів.

Ключевые слова: чрезвычайная ситуация, психологическая помощь, реабилитация.

Постановка проблеми. На будь-яку надзвичайну ситуацію прибувають різні групи фахівців, особливо якщо це надзвичайна ситуація державного і регіонального рівнів. Під час проведення аварійно-рятувальних та відновлювальних робіт в осередку надзвичайної ситуації діяльність психологів ДСНС України, а особливо рятувальників, пов'язана з фізичними та нервово-емоційними навантаженнями, а також ускладнена впливом численних несприятливих і небезпечних факторів навколишнього середовища. Ці обставини істотно підвищують ймовірність розвитку негативних змін функціонального стану людини, що проявляються в зниженні рівня або зриві психічної і психофізіологічної адаптації. Останні неминуче проявляються в професійних помилках і зривах, порушенні соціальної адаптації, у психічних та психосоматичних розладах.